

SZOCIOPOLY

JÁTÉK ÉS VALÓSÁG

A magyarországi szegénység tényei

Szöveg: Bass László

Fotók: Fodor Kata

BUDAPEST
2011

A játékot készítette: Bass László, Fodor Kata

Játéköltet: Bass László, Fodor Kata, Friss E. Kata, Nemes Iringó, Weber Andrea

Grafika: Kerényi János

Kivitelező: HI PRESS

Támogató: MTA Gyerekszegénység Elleni Program

BEVEZETŐ

Vajon igaz-e az, hogy a szegények többsége nem akar dolgozni? A segélyekből tényleg jobban meg lehet élni, mint a munkából? A sok gyerek vállalása valóban alkalmas arra, hogy a szegény családok fő megélhetési forrása legyen? A segélyek valóban a játékgépben és a kocsmában kötnek ki?

Az ilyen és hasonló kérdésekre legtöbbszörünknek kész válasza van, pedig – szerencsére – nincs tapasztalatunk arról, hogy mit is jelent ma Magyarországon szegénynek, hosszú évek óta munkanélkülinek lenni. A szakemberek kivételével kevés embernek vannak ismeretei a segélyezési rendszerről, az uzsoráról, a fekete munkáról.

2010 nyarán merült fel az ötlet: ki kellene dolgozni egy olyan játékot, amelyben az emberek virtuálisan átélhetik a szegénység adta anyagi korlátokat, azt a feszültséget, hogy az életben maradáshoz szükséges kiadásokra sokszor már a hónap közepén sincs pénze az embernek, hogy a forrásokhoz jutás lehetőségei sokak számára mennyire szűkösek.

A **SZOCIO**POLY önmagában lehet jó vagy rossz, érdekes vagy unalmas társasjáték, szándékunk szerint azonban arra nyújt jó lehetőséget, hogy mindazokat a kérdéseket (és sztereotíp válaszokat), amelyeket a szegénységgel kapcsolatban megfogalmazunk, érzünk vagy tudni vélünk átgondolhassuk illetve a játék folyamán kipróbálhassuk.

Ezt a kézikönyvet azért készítettük, hogy a játék során előforduló helyzetek hátterét kicsit megvilágíthassuk a játékosok számára. A játék egyes mezői mentén haladva bemutatjuk azokat az adatokat, tudományos eredményeket, jogszabályokat vagy hétköznapi tapasztalatokat, amik segíthetnek megérteni, miért is fordul egy család az uzsorához, milyen feltételekkel kaphat valaki közmunkát, miért kényszerül falopásra, hogy mennyi nap-számért lehet ma fekete munkát vállalni, mennyi élelmiszert lehet ennyi pénzből megvásárolni stb.

A játékot eredetileg fiataloknak – tinédzsereknek, huszonéveseknek szántuk, de az elmúlt fél évben sokféle körben tartottunk próbajátékokat: játszottunk idősebbekkel is, és érdekesnek tartották olyan szakemberek is, akiknek vannak ismeretei erről a területről.

A **SZOCIO**POLY jól használható egyfajta pedagógiai érzékenyítő eszközként. Ilyenkor hasznos, ha van egy olyan játékvezető, aki reagál a játék során adódó konfliktushelyzetekre, aki információkat tud nyújtani, provokálja a játékosokat, és válaszokat ad a felvetődő kérdésekre.

Egy-egy játékot érdemes úgy szervezni, hogy a játékosok párokba is rendeződhessenek, mert ilyenkor a „családi konfliktusok” is – játékosan – felszínre kerülhetnek. 4-5 párral illetve játékosokkal kb. 30-45 percig tart egy játék, de tapasztalataink szerint a játék után érdemes a tapasztalatokat megbeszélni, a játékot szembesíteni a valósággal. Nagyobb

csoportok esetén a nem játékosok is bevonhatók a folyamatba, „kibicként” végignézve társaik sorsát ők is bevonhatókká válnak a játék közbeni/utáni vitába, beszélgetésbe.

Az elmúlt fél évben tizenöt különböző helyszínen, különböző élethelyzetben élő játékosokkal (még külföldiekkel is) tartott próbajátékok igazolták előzetes elvárásainkat, a résztvevők élvezetesnek találták a játékot, de közben – ha csak fél órára is – átélték a pénztelenség feszültségét, azt, hogy a segély–fekete munka–közmunka kínálta esélyek között mennyire kiszolgáltatottá válhat az ember, hogy az eladósodás, az uzsorakamatra kölcsönkért pénz, a kifizetetlen közüzemi számlák milyen gyorsan teszik földönfutóvá a szegénységben élő embereket, családokat.

Meggyőződésünk, hogy az egyre növekvő szegényellenesség csökkentéséért ezzel az eszközzel is tehetünk valamit.

Budapest, 2011. március 15.

Bass László, Fodor Kata
MTA Gyerekszegénység Elleni Program

SZEGÉNYSÉG – ALAPFOGALMAK

A szegénység kifejezést mindannyian értjük, de ha meg kellene határozni kit is tekintünk szegénynek már nem biztos, hogy olyan könnyű lenne válaszolnunk a kérdésre. A legkézenfekvőbb megközelítésnek az látszik, hogy az az ember szegény, aki saját erejéből nem tudja fenntartani magát, nem képes biztosítani maga és családja számára az alapvetően szükséges javakat: éheznek, vagy elégtelenül táplálkoznak, nincs fedél a feje felett, nincs megfelelő ruhája stb. A múlt század elején egy angol kutató – Rowntree – ezzel a módszerrel próbálta meghatározni azt a minimális jövedelemszintet (a létminimum értékét), ami a szegénység ún. „abszolút” határa lehetne.

Kérdés azonban, mi is az a minimális szint, ami a létfenntartáshoz elegendő? Elsőként vizsgáljuk meg az élelmiszerek mennyiségét. Egy felnőtt ember teljes tápanyag-, vitamin és ásványianyag-szükségletét a szakemberek szerint ma Magyarországon az alábbi „élelmiszer-kosár” biztosítja:

LÉTMINIMUM 2009.	MENNYISÉG kg/hó/fő	ÁTLAGÁR ft/hó/fő
Hús, hal és készítményeik	3,4	3 844
Tojás (161 db/év), db	13,4	416
Tej (2,8 és 1,5%-os), liter	7,7	1 545
Sajt, egyéb tejtermékek	2,4	1 843
Zsiradékok	1,4	938
Kenyér, tészta, liszt	9	3 067
Cukor, kakaó, méz	1,2	419
Burgonya	4	439
Friss és tartósított zöldség	11,6	3 789
Friss és tartósított gyümölcs	6,5	1 840
Szárazhüvelyes	0,4	184
Fűszerek stb.	-	916
Kávé, tea, üdítők	-	626
Összesen	-	19 866¹

VÁSÁRLÁSI

A játékban kalkulált összegek a családok tényleges kiadásaink és a létminimum számításánál alkalmazott normáknak a figyelembevételével készültek.

Egy ember, egy család létfenntartása nem csupán a táplálkozást jelenti: ruhára, tisztálkodásra, fűtésre, világításra is szükség van, gyógyszerekre, orvosi ellátásra, az oktatásra, közlekedésre is költeni kell, de minimálisan szükségesnek tarthatjuk egy-egy könyv, játék megvásárlásának lehetőségét is, vagy azt, hogy az ember tájékozott lehessen az őt érintő kérdésekről (TV, újság) stb. Ezeknek a kiadásoknak a körét nehéz pontosan meghatározni, ezért a létminimum kiszámításakor azt vizsgálják meg, hogy a fenti normatívához hasonló

¹ Mivel a különböző korú személyek tápanyagszükséglete eltérő, ezért egy 14 év alatti gyerek esetében ez az összeg 15.456 Ft, egy 60 év feletti embernél 17.522 Ft volt 2009-ben.

forintértékben élelmiszert fogyasztó háztartások egyéb személyes fogyasztási kiadásainak mennyi a havi átlagos értéke.

A mindennapi szóhasználattal ellentétben a létminimum alatt élő családok anyagi helyzete messzemenően nem szélsőséges nyomort jelent: **2009-ben Magyarországon a létminimum értéke egy két felnőttből és két gyermekből álló család esetében 217 ezer Ft volt.**

Hogy kit tartunk szegénynek és gazdagnak, azt jelentősen meghatározza, hogy az adott korszakban, kultúrában, országban a szükségletek kielégítésének milyen az általánosan elfogadott szintje. A 70-as években Magyarországon egy Lada gépkocsi a jólét szimbóluma volt, ma a szegénységé. „A második világháború idején Dél-Olaszországban tartózkodó indiai katonák nem tudnak hová lenni a bámulattól az ország ekkora gazdagságának láttán: *szék minden házban!*”² A szegénység tehát relatív fogalom, nem ugyanolyan élet-színvonalon él egy szegény Svájcban és Mongóliában.

A szegénység felfogásának és mérésének napjainkban elfogadott módszere azon alapul, hogy felméri az ország lakosságának átlagos jövedelmi szintjét és azt tekintik szegénynek, aki ennél jóval kevesebb jövedelemből él³. Ennek a számításnak az alapján **ma Magyarországon egy két felnőttből és két gyermekből álló család akkor tekinthető szegénynek ha havi 160.000 forintnál kevesebb jövedelemből él.** Hivatalos nemzetközi statisztikákban ezt a küszöböt használják a szegénység meghatározásához.

A támogatási rendszerek ennél szigorúbban húzzák meg a szegénység határát: hazánkban az jogosult a segélyekre, akinek az egy főre jutó jövedelme nem haladja meg a mindenkor ú. nyugdíjminimum értékét – ez ma Magyarországon 28.500 Ft. A korábban példaként használt **kétgyerekes család akkor számít szegénynek, ha jövedelmük kevesebb, mint 114.000 Ft.**

Játékunkban – a START mezőn – minden játékos ez alatt a jövedelmi szint alatt él.

Ha meg szeretnénk határozni, hogy hány szegény ember él ma hazánkban, akkor el kell döntenünk, milyen definíciót használjunk a szegénység meghatározására. A fentiekben bemutatott háromféle közelítés szerint különböző választ adhatunk erre a kérdésre:

A létminimum alatt élők száma	kb. 3300 ezer fő
A hivatalos szegénységi küszöb alatt élők száma	kb. 1500 ezer fő
A segélyjogosultság jövedelemhatára alatt élők száma	kb. 850 ezer fő

Az eddigiekben a szegénységet egyszerűen a kevés jövedelemmel azonosítottuk, és csupán a „kevés” mennyiségi meghatározása okozott problémát számunkra. A szegénység jelensége azonban ennél jóval összetettebb probléma, a pénz mellett számos más hiányt is

² Braudel, Ferdinand: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV-XVII. Század. A mindennapi élet struktúrái. Gondolat, Budapest, 1985. 186. old.

³ A ma nemzetközileg elfogadott módszerrel számolva az egy főre (pontosabban „fogyasztási egységre”) jutó jövedelem középértékének (az átlag helyett az ún. medián-jövedelmet használják) 60%-át tekintik relatív szegénységi küszöbnek.

tükröz. Az egészségi állapot, a lakásviszonyok, a munkához jutás esélyei, a kulturális „tőke”, a társas kapcsolatok kiterjedtsége stb. mind-mind olyan erőforrások, amelyek megléte vagy hiánya meghatározza az ember társadalmi-biológiai jól-létét.

Az elmúlt években a tudományos és a politikai szóhasználatban a szegénység helyett egyre inkább a társadalmi kirekesztődés (exklúzió) fogalmát kezdik használni. „A szegénység fogalma az anyagi források szűkösségéhez vagy elégtelenségéhez kapcsolódik. A társadalmi életből való kizárás messze túlmegy azonban a fogyasztói társadalomban való részvételen. Magába foglalja a társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális életben való részvétel nem megfelelő szintjét, egyenlőtlenségeit vagy teljes hiányát. Az exklúzió a társadalmi elszigetelődéstől a társadalomból való teljes kizárásig terjedhet.”⁴

⁴ Az Európa Parlament 1998. évi (1355) ajánlása

FOGLALKOZTATOTTSÁG, MUNKANÉLKÜLISÉG

Magyarországon a szocializmus teljes foglalkoztatottsága után a 90-es években az embereknek számolniuk kellett azzal, hogy egy piacgazdaságban nincs állandóan, mindenki számára munkalehetőség. A munkanélküliek⁵ száma a rendszerváltást követően igen magasra nőtt, majd 1993-94-től fokozatosan – európai összehasonlításban – átlagos mértékűre csökkent, de az elmúlt évek gazdasági válságának hatására ismét igen sokan veszítik el a munkájukat. A munkanélkülieken kívül azonban sok ember van, aki aktív korú, de nincs rendszeres munkajövedelme – azaz nem foglalkoztatott: tanuló, nyugdíjas, gyermeket nevel, fogyatékos illetve

olyan eltartott, aki már feladta a munkakeresést. Az Unió tagállamai közül csak Málta foglalkoztatottsági szintje alacsonyabb a magyarnál: hazánkban a 15-64 évesek 55%-ának van rendszeres, bejelentett munkája.

A munkához jutás esélyei nem minden társadalmi csoportban egyformák: a legnehezebb elhelyezkednie az alacsony iskolai végzettségű embereknek, de rossz helyzetben vannak a fiatalok, a nők, a gazdaságilag fejletlenebb régiókban élő emberek, a romák. Magyarország hátrányos helyzetű kistérségeiben jószerivel lehetetlen munkát találni. A korábban kenyeret adó gyárak, bányák, termelőszövetkezetek megszűntek, helyi vállalkozások tőke hiányában nem indulnak, a „multik” pedig szívesebben települnek olyan területekre, ahol legalább minimális infrastruktúrára, olcsó és/vagy képzett munkaerőre számíthatnak. Az itt élők iskolai végzettsége azonban jóval alacsonyabb a magyarországi átlagnál.

„Itt a környéken mindenhol bánya volt, ezeknek az embereknek volt munkájuk, ha más nem, az osztályozón szemet válogatott, és azt bármiféle végzettség nélkül meg tudta tenni.” (Észak-Magyarország) „Sertéstelepünk volt, de a sertést nem tudták eladni, ugyanígy jártunk a szarvasmarha teleppel. A tsz-nek volt keverő üzeme, ahol a takarmányt állították elő, ott szintén sok embert bocsátottak el, mivel nincs állat, nincs kinek takarmányt keverni.” (Dél-Alföld) „A harisnya- és a ruhagyár megszűnt, elköltözött Romániába és Szlovákiába, ott kedvezőbbek voltak az adók.” (Észak-Magyarország) „Itt, ha az önkormányzat nem biztosít munkát, akkor semmilyen más munka nincsen.” (Észak-Magyarország)

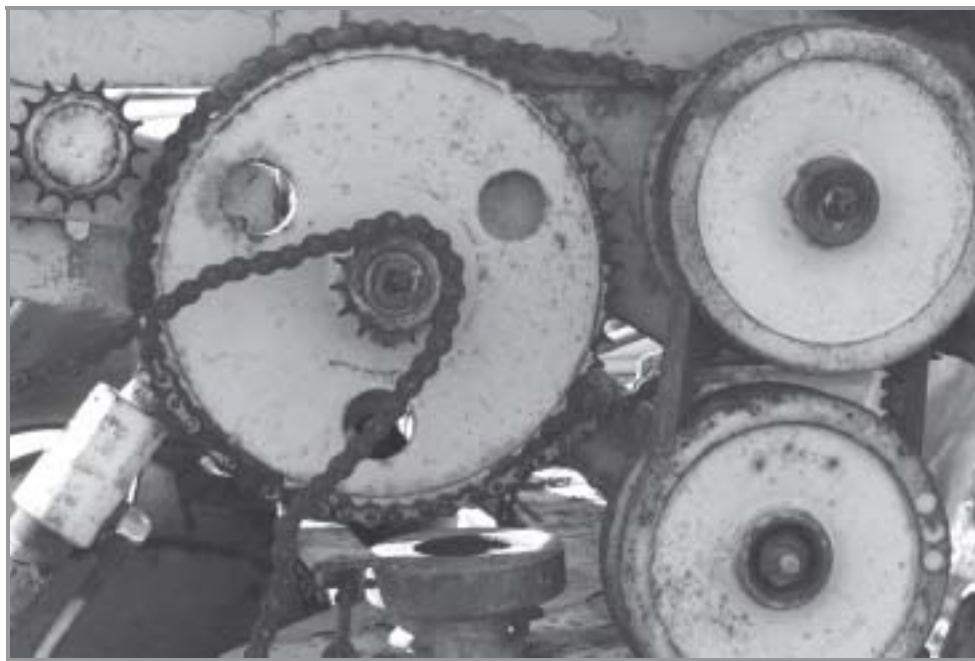
A gyermeknevelés is megnehezíti a munkavállalást: ma hazánkban minden negyedik gyerek olyan családban él ahol senki sem dolgozik (pontosabban: nem foglalkoztatott). Akinek pedig már több éve nincs munkája az szinte esélytelenül indul el munkát keresni.

Játékunkban 3% esélyt adunk arra, hogy a régóta munka nélkül lévő játékos „rendes” bejelentett munkához jusson.

⁵ A nemzetközi munkaügyi szervezet (OECD) meghatározása szerint munkanélküli „az a személy, aki az adott héten nem dolgozott, és nincs olyan munkája, amelytől átmenetileg távol volt; a kikérdezést megelőző négy héten át aktívan keresett munkát; két héten belül munkába tudott volna állni, ha talált volna megfelelő állást, illetve már talált munkát, ahol 90 napon belül dolgozni kezd”.

Az álláskeresési járadék – amit a hétköznapi szóhasználatban „munkanélküli segély”-nek neveznek – csak azoknak a regisztrált munkanélkülieknek jár, akik a munkanélkülivé válásukat megelőző négy éven belül legalább háromszázhatvanöt nap munkavisztonnyal rendelkeznek. Esetükben a járadék összegét a korábbi átlagkeresetük arányában határozzák meg (2009-ben az ilyen címen kapott összeg átlagosan 52.000 Ft volt, és kb. 150.000 ember részesült ilyen juttatásban). Az álláskeresési járadékot a korábbi munkavisztonnyal arányos ideig – de legfeljebb 270 napig kaphatja a munkanélküli.

A **SZOCIO**POLY elsősorban annak a mintegy 280 ezer embernek és családtagjaiknak a helyzetét modellezi, akik már hosszú ideje munka nélkül vannak, és nem jogosultak álláskeresési járadékra.

KÖZMUNKA

A közfoglalkoztatás különböző formáit már a középkor óta alkalmazzák a nincstelenek, a munkaerőpiacról kiszorultak önfenntartási lehetőségének biztosítására. Magyarországon több, mint száz évvel ezelőtt a Pallas Nagylexikona így írja le az akkori dologházakat: (A dologházakban) *a közigazgatási elöljáróság rendelkezésére olyan munkabíró szegény emberek dolgoznak, akik saját szabad elhatározásukra bízva, csak koldulásból vagy lopásból élnek meg, (...) akik vagy anyagi eszközök híján, vagy erkölcsi és értelmi sülyedségüknél fogva máskülönben nem volnának képesek saját magukat fenntartani. (...) Ily módon egyfelől megmentik a társadalmat a dologtalan csavargóktól, másfelől nem egyszer megjavítják a máskülönben teljesen elzüllendő szegény embereket. (...) A dologházi munkásban a megfelelő képesség sokszor, az ambíció pedig mindig hiányzik, úgy hogy készítményei az érdektelen, kínos, kényszermunka nyomait viselik magukon.*"

Bár munkanélküliség formálisan nem létezett a szocializmus időszakában, a 80-as években már megjelent a közhasznú foglalkoztatás formája, a „munkakerülő életmódot folytatók” munkába állításának biztosítására. „Az életmódjuk miatt nehezen munkába állítható személyek foglalkoztatási feltételeinek javítása érdekében (...) közhasznú munkák biztosítása céljából 1987. évi felhasználással 30 millió forintot biztosítani kell.”⁶

A rendszerváltást követően ismét fontossá vált a munkanélküliek helyzetének megoldásában a közfoglalkoztatás lehetőségeinek biztosítása⁷. Az elhelyezkedni nem tudó, szociálisan rászoruló emberek számára az önkormányzatoknak kellett foglalkoztatási lehetőséget biztosítani. Rendszeres szociális segélyben csak az részesülhetett, aki ezt a foglalkoztatási lehetőséget vállalta. A 2009-ben bevezetett intézkedéscsomag („Út a munkához”) a rendszeres szociális segélyben részesülők közül azok számára, akik munkára képesek voltak – egy alacsonyabb összegű havi támogatás (ún. „rendelkezésre állási támogatás”)

fizetése mellett – a korábbinál több közfoglalkoztatási lehetőséget próbált felkínálni, hogy segély helyett munkával jussanak jövedelemhez.

2009-ben az „Út a munkához” programban résztvevő mintegy 280 ezer személynek a 25-30% vett részt közcélú foglalkoztatásban. Ezt a támogatást egy családból csak egy ember veheti igénybe, aki átlagosan az év 3-4 hónapjára kap munkalehetőséget napi 6 (ritkábban 8) órás munkaidőben – természetesen minimálbérért.

⁶ Csoba Judit (2010): A közfoglalkoztatás régi-új rendszere. Útközben az „Út a munkához” programban. Esély, 2010. 1. sz. p. 4-24.

⁷ A közfoglalkoztatás a mai szabályozás szerint három különböző formában megvalósuló munkát tartalmaz: a **közhasznú munkavégzés** valamilyen közfeladat ellátására irányuló munkatevékenység, amelynek ellátása érdekében az a munkaadó, aki munkanélküli személy foglalkoztatását vállalja, ehhez támogatást kaphat. A regisztrált álláskereső számára átmeneti foglalkoztatást jelentenek a **közmunka** programok, ezek támogatása pályázatok útján történik. A **közcélú munkát** a települési önkormányzat szervezi a tartósan munkanélküli – különösen a rendszeres szociális segélyt kérelmező – személyek foglalkoztatásának biztosítására.

2011. január 1-től megszűnik ez a három forma, és a közfoglalkoztatást új kormányrendelet szabályozza. A fenti formákhoz csak nevében hasonlít a **közérdekű munka**, amely a fő büntetési nemek egyike.

Aki a játékban regisztráltatja magát, az mindenképpen megkapja ezt a segélyt (28.500 Ft-ot), és ha közmunkára is felveszik, akkor a havi jövedelme 45.000 Ft lesz – hiszen ez a munka általában nem 8 órás foglalkoztatást jelent (a játékban a már felvett segély összegét pótoljuk ki további 16.500 Ft-tal). Bár a támogatottak kb. 30%-ának kínálnak közmunkát az év során, de annak az esélye hogy éppen az adott hónapban kap-e valaki el tud-e helyezkedni vagy sem, már csak 3%.

A hátrányos helyzetű régiókban, kis településeken működő önkormányzatok még komoly állami segítséggel sem vagy csak nagyon korlátozott mértékben képesek megoldani a településen élő nagyszámú munkanélküli ember foglalkoztatását.

„Én nem tudok 171 embert foglalkoztatni, az önkormányzat erre képtelen, nincs annyi értelmes munka. Az, hogy most három szál fű jusson egy emberre, csak annyit kelljen kihúzni naponta, ezért meg én nem fogom foglalkoztatni.” (Észak-Magyarország) „Most is hetvenen vannak a listán, akik szeretnének dolgozni, de csak negyven embert tudunk beállítani. Váltakozva tudjuk megoldani, mert egész évbe kell beosztani 325 embert” (Észak-Magyarország). „Mindjárt az elején a rendkívüli fegyelmi felmondás eszközével próbáljuk tudatosítani bennük, hogy aki nem dolgozik, az ki lesz rúgva, és utána nem kap ellátást” (Észak-Magyarország).

2011-től megváltozott a közfoglalkoztatás rendszere. A támogatás összege változatlan maradt – a neve „bérpótló juttatásra” változott –, feltétele legalább 30 nap munkaviszony lesz, emellett az önkormányzat előírhatja a saját lakókörnyezet rendben tartásának kötelezettségét is⁸. Az új rendszerben az önkormányzat leginkább a munkanélküliek 4 órás foglalkoztatásában érdekelt, amiért ma nettó 32 ezer forintot kaphat a közmunkás (ha ezt vennénk figyelembe, játékunkban, akkor az 1-es mezőn csak 3.500 forinttal kellene kiegészítenünk a segélyezett jövedelmét.)

⁸ „A települési önkormányzat rendeletében a bérpótló juttatásra való jogosultság egyéb feltételeként előírhatja, hogy a kérelem benyújtója, illetve az ellátás jogosultja a lakókörnyezete rendezettségének biztosítására vonatkozó, a rendeletében megállapított feltételeket teljesítse. A lakókörnyezet rendezettségének biztosítása körében a kérelmező vagy jogosult által életvitelszerűen lakott lakás vagy ház és annak udvara, kertje, a kerítéssel kívül határos terület, járda tisztán tartása, az ingatlan állagának és rendeltetésszerű használhatóságának, valamint higiénikus állapotának biztosítására irányuló kötelezettség írható elő.” (1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról. 35. § (2))

FEKETE MUNKA

Az Európai Bizottság 2004-ben készített felmérése megállapította, hogy az új tagállamok közül Lettországból és Magyarországon a legnagyobb a „fekete munka” aránya (becslésük szerint nálunk a GDP 18%-a származik be nem jelentett munkából). 2008-ban a 18-60 évesek 26 százaléka „zsebbe” (is) kapott fizetést a kérészt megelőző két év során⁹.

A Munkaügyi Főfelügyelőség ellenőrzési adatai szerint a feketefoglalkoztatásban érintettek (be nem jelentett munkavállalók) esetében 2007-ben 14 ezer, 2008-ban 27 ezer 2009-ben 34 ezer fővel szemben történt intézkedés. A legtöbb feketemunkás az építőiparban, a kereskedelemben és a mezőgazdaságban dolgozik¹⁰.

Azok körében, akik hosszabb ideje vannak munka nélkül, nagyobb lehet a be nem jelentett munka aránya, mivel nehezebben találhatnak munkát a hivatalos munkapiacra.

Ezek „a munkák – minden más munkavégzéshez képest – nagyon kedvezőtlenek, rosszul fizetettek (...). A munka nem nyolc, hanem gyakran tíz-tizennégy óras. A munkavállaló teljesen kiszolgáltatott. Gyakran előfordul, hogy nem fizetik ki az előre megállapodott munkabér egy részét vagy egészét, vagy a munkaadók nem tartják magukat az előre megállapodott egyéb feltételekhez (ellátás, szállás, utaztatás). A legnagyobb gond azonban az instabilitás. Nem lehet előre tudni, hogy mikor jön a vállalkozó, vagy a munkás-toborzó, és milyen időszakra, milyen munkára keres embert. Következésképpen, nem lehet számítani az alkalmi munkákból befolyó jövedelemre sem, legfeljebb reménykedni benne.”¹¹

*„A városi áruházban is dolgoztam, ahol csak feketén dolgoztattak, nem akartak bejelenteni. Ott a legtöbb ember csak feketén dolgozott.” (Észak-Magyarország)
„Az uram főlvállal mindent, amit a kényesebb uraságok nem csinálnak meg. Emésztőt mer, kaszál, gyümölcsöt szed, néha a polgármester hívja árkot takarítani, utcát seprni, hát úgy csurranik-cseppenik. Mi ma már a biztos, tessék mondani?”*

⁹ Semjén A., Tóth I.J. (2010): A válság lehetséges hatásai a be nem jelentett foglalkoztatásra. In.: Fazekas K., Molnár Gy. (szerk.): Munkaerőpiaci tükrök 2010. Közelkép: a válság munkapiaci hatásai. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest 2010. p. 149-168

¹⁰ OMMF (2010): „A munka világának biztonságáért”. Beszámoló a 2009. év ellenőrzési eredményeiről OMMF Budapest 2010

¹¹ Messing V., Molnár E. (2011): Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái. Esély 2011. 1. sz.

Sok a gyerek, kevés a pénz.” (Nyugat-Dunántúl) „Élettársam az elmúlt hónapokban vidéken vállalt „hetelős” munkát, mert itt nem talált semmit. Gyakran előfordult, hogy nem volt fizetés: hetelt, nem volt itthon velünk és még ki sem fizették.” (Dél-Dunántúl)¹²

A játéktáblán 6 olyan mező van, ahol fekete munkát kínálnak, azaz 30 százalékos esélyt adunk minden játékosnak arra, hogy jövedelmét így egészítse ki. A játék itt is a valóságos arányokat imitálja – annyiban is, hogy a munkához jutás itt is elsősorban a szerencsétől és nem csupán az ember szándékától függ.

A fekete munka jogellenes munkavégzés, így akinél a munkaügyi hatóság a jogsértés tényét megállapítja annak segélyezését egy hónapra felfüggesztik. Ha ez két éven belül megismétlődik, akkor a fekete munkás segély-jogosultsága megszűnik. Felmerülhet, hogy a szegény családokban a segély felvételével együtt – ha lehetőség adódik rá – fekete munkát is végeznek az emberek. A **SZOCIOPOLY**-ban ezt a játékszabály nem teszi lehetővé (ahogyan a valóságban a törvény is tiltja).

A játék kipróbálható azzal a szabálmódosítással is, hogy a segélyezett is vállalhat fekete munkát, de azzal a kockázattal, hogy rajtakaphatják. A lebukást úgy imitálhatjuk, hogy aki segélyezett és fekete munkát végez, annak dobnia kell a kockával, és ha egyest dob, akkor a segélyét (28.500 forintot) a játékban vissza kell fizetnie (és a fekete munkáért kapott bérét sem kapja meg). Innentől a játék végéig a nem regisztráltakra érvényes utasítások vonatkoznak rá.

¹² Bass L., Farkas Zs., Márton I. (2010): Vágóképek – rögzítve 2010.ebbe bele lehet dögölni...”. Magyar Szegénységellenes Hálózat, Budapest, 2010.

FÉLLEGÁLIS, ILLEGÁLIS JÖVEDELMEK

Bár a fekete munka vállalása önmagában sem törvényes, de a jövedelemszerzés bizonyos formái esetenként a bűncselekményekhez közelítenek. Ezek közül a legelterjedtebb gyakorlat a „vasazás”, a fém- és színesfém gyűjtés és eladás.

„A szegények körében fontos jövedelemforrás a vasgyűjtés, 'vasazás', ahogy helyben mondják. (...) Akiknek nincs autójuk vagy szállítóeszközük, helyben illetve a környéken gyűjtik a fémet és adják el helyi átvevőknek. Jelentősebb bevételt viszont csak azok realizálhatnak, akik rendelkeznek valamilyen szállítóeszkőzzel, akik egyrészt átveszik a vasat az egyéni gyűjtőktől, és azt olyan átvevőhelyen adják el, ahol magasabb árat kapnak a fémet, másrészt messzebbre – az ország távoli régióiba, vagy akár külföldre is - el tudnak jutni vasat gyűjteni, felvásárolni. Számtottévo hasznót tehát a forgalmazók fölöznek le, ehhez azonban már jelentősebb infrastruktúra, tőke és legfőképp komoly információs és kapcsolati háló szükségeltetik. A fémkereskedés gyakran a legalitást súroló tevékenység, nem mindig világos, hogy honnan is származik a fém. Akik nem foglalkoznak vasazással, azok szerint a vasazók a fémet lopják, de legjobb esetben is felvásárolják olyanoktól, akik lopják. Maguk a vasazók a hulladéktelepeket és bontásokat jelölik meg beszerzési forrásként.”¹³

„(A férjem) vasazni is szokott, mivel van kocsink így elmegy vasazni, mit tudom én...valakihez bemegy kitakarítsa az udvart, az udvarát rendbe rakja és adnak helyébe vasakat, ócska lemezeket. Beviszi a MÉH-be és ebből is van pénz.” (Észak-Magyarország)

Vajon mennyire megalapozott az a nézet, hogy a szegények között sokan vannak, akik úgy gondolják, hogy segélyen vagy egyéb állami juttatáson élni mégiscsak kényelmesebb, és amellet ebből-abból – ha másból nem, hát tyúklopásból – is lehet pénzt csinálni?

A belügyminisztérium statisztikai adatai szerint 2009-ben 125 ezer lopást, 38 ezer betöréses lopást és 3200 rablást regisztráltak. Ezen felül ugyanebben az évben mintegy 8 ezer ún. vagyon elleni szabálysértés történt, ahol az okozott kár értékhatára nem haladta meg a húszezer forintot. Ha ezt a mintegy 170 ezer bűncselekményt kizárólag szegények követték volna el (ami elég valószínűtlen), akkor is legfeljebb 10 százalékukra lehetne igaz, hogy bűnözésből szerzik a jövedelmüket.

A bűnözés semmilyen indokkal, a szegénységgel sem igazolható. Ha valaki lopással, betöréssel, rablással szerzi meg a megélhetéséhez szükséges pénzt, az ellen a jog eszközeivel fel kell lépni. Az a vélekedés azonban, amely a szegényeket azonosítja a bűnözőkkel, messzemenően hamis, semmilyen ténnyel sem igazolható és súlyos következményekkel járó általánosítás.

¹³ Messing V., Molnár E. (2011): Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái. Esély 2011. 1. sz.

SEGÉLYEZÉSI RENDSZER MAGYARORSZÁGON

Az emberek megélhetését általában a munkából származó jövedelmük biztosítja, azonban nem mindenki képes önmagát eltartani. Az idősek, a gyerekek, a betegek, a fogyatékos emberek vagy azok akik nem jutnak munkához nem vagy csak kis mértékben lennének képesek erre. Ilyenkor a közösség – a család vagy a társadalom egésze – segíti a magukat eltartani nem vagy csak korlátozott mértékben képes személyeket. A támogatási rendszerek egyik része a munkához kötődik, ilyenkor a szociális juttatásokat biztosítási alapon nyújtják (ilyen például a nyugdíj, a táppénz vagy az álláskeresési járulék) másik része szükségleti elven alapul, nagy általánosságban ezt nevezik segélyezésnek.

Milyen segélyekhez lehet ma hozzájutni hazánkban? E segélyek többségének szabályait a szociális illetve a gyermekvédelmi törvény¹⁴ foglalja össze, ezek közül játékkunkban a következő (pénzbeli) segélyek szerepelnek:

Az úgynevezett **bérpótló juttatás**¹⁵ a „hátrányos munkaerő-piaci helyzetű aktív korú személyek és családjuk részére nyújtott ellátás”. Bérpótló juttatást az kaphat, aki már hosszú ideje munkanélküli (egy családban csak egy személy jogosult rá). A támogatás feltételei között szerepel, hogy a juttatásban részesülőnek regisztrálnia kell magát a munkaügyi szervezetenél. A segélyezett köteles a részére esetenként felkínált közmunkát elvállalni. Aki ezt megtagadja, vagy nem bejelentett alkalmi (fekete) munkát végez, attól a támogatást megvonják. A támogatás összege 28.500 Ft.

A szociálisan rászorult családoknak az általuk lakott lakás fenntartásával kapcsolatos rendszeres kiadásaik viseléséhez nyújtott hozzájárulás a **lakásfenntartási támogatás**. Azok a családok kaphatják, akiknek alacsony az egy főre jutó havi jövedelmük, és lakásrezsijük „a háztartás havi összjövedelmének 20%-át meghaladja”. 2008-ban kb. 230.000 család részesült ilyen címen átlagosan havi 5.700 Ft támogatásban.

„Ezt a lakásfenntartásit próbáltuk kérni – kétszer visszautasítottak. Itt nem reklámozzák a hivatalban, hogy milyen lehetőség lenne segélyre vagy akármire. Megtartják maguknak a titkot...” (Észak-Alföld)

Ha valaki a létfenntartását veszélyeztető rendkívüli élethelyzetbe kerül, létfenntartási gonddal küzd, akkor részére az önkormányzat **átmeneti segélyt** nyújthat. 2008-ban kb. 330.000 fő kapott alkalmanként átlagosan 6.800 Ft-ot (a segély nem havi rendszerességgel

¹⁴ Az 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról, és az 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról.

¹⁵ Ez a segély 2011-ben váltotta fel a korábban „rendelkezésre állási támogatás”-nak (RÁT) nevezett formát. Ennek a segélynek az elődje volt az „aktív korúak rendszeres szociális segélye”, vagy a „jövedelempótló támogatás” is, a köznyelvben ezek a korábbi elnevezések ma is megmaradtak, de sokan nevezik ezt „munkanélküli segélynek” is.

jár, feltételeit, összegét a település önkormányzata határozza meg). A gyermeket nevelő családok hasonló jogcímen **rendkívüli gyermekvédelmi támogatást** is igényelhetnek.

„A lakásfenntartásit nem adhatom be, mert nem az enyém a ház, albérletbe vagyunk, az átmenetit meg akkor adom be amikor lehet, évente háromszor. De ha tavasszal adod be, akkor vetőmagot kapsz átmenetei segélyként, azzal meg mit ér az ember ha meg van szorulva?”
(Észak-Magyarország)

A **rendszeres gyermekvédelmi támogatást** az alacsony jövedelmű gyermekes családok kaphatják meg. Ez a támogatás a gyermekétkeztetéshez, tankönyvekhez való ingyenes vagy kedvezményes hozzájutást jelenti, emellett a család évente kétszer gyermekenként 5500 Ft-ot kap.

Mivel játékunkban a tartósan munka nélkül lévő, aktív korú szegények helyzetét modellezzük, a többi segélyezési formát a **SZOCIOPOLY**-ban nem használjuk, de röviden bemutatjuk ezeket is.

Rendszeres szociális segélyt az a tartósan munka nélkül lévő személy kaphat, aki egészségi állapota miatt nem tud elhelyezkedni, vagy az 55. életévét betöltötte, illetve az aki kiskorú gyermeket nevel, de nem részesül gyermekgondozási ellátásban és a gyermek napközbeni elhelyezését nem tudja biztosítani. Ilyen segélyben 2010-ben kb. 30.000 ember részesült.

Az **időskorúak járadéka** a jövedelemmel nem rendelkező időskorú személyek részére nyújtott támogatás. 2008-ban 6000 ember kapott ilyen címen átlagosan 26.800 Ft havi támogatást.

Az **ápolási díj** a „tartósan gondozásra szoruló személy otthoni ápolását ellátó nagykorú hozzátartozó részére biztosított anyagi hozzájárulás”. Összege 2010-ben 28.500 Ft, illetve ha az ápolat súlyosan fogyatékos 37.050 Ft.

Fogyatékosági támogatásban 2009-ben 112647 fő részesült.

Kiegészítő gyermekvédelmi támogatásra az a a gyermek tartására köteles hozzátartozó jogosult, aki valamilyen nyugdíjszerű rendszeres szociális ellátásban részesül.” Összege havi 6270 Ft)

2008-ban 50.000 fő kapott átlagosan 21.600 Ft összegű **temetési segélyt**.

GYERMEKVÁLLALÁS, CSALÁDTÁMOGATÁSI RENDSZER

Ha valaki többlet terheket vállal az átlagosnál, akkor azt a közösségnek, valami módon ellensúlyoznia kell. Aki gyereket, gyerekeket nevel, arra különösen igaz ez az elv, hiszen ez a társadalom szempontjából fontos szerepvállalás jelentős anyagi és más erőforrást igényel a családtól. A gyermeknevelés támogatására az egyes országokban sokféle megoldási mód született, mi itt most csak a Magyarországi rendszert – ezen belül is csupán a gyerekneveléssel összefüggő pénzbeli ellátásokat – ismertetjük röviden.

1967-ben Magyarország világelső volt a GYES (*gyermekgondozási segély*) bevezetésével, ami lehetővé tette az anyák számára, hogy gyermekükkel három évig otthon maradhassanak¹⁶. 1985-ben – a magasabb keresetű anyák otthonmaradásának ösztönzésére vezették be a jövedelemmel arányos összegű *gyermekgondozási díjat* (GYED), 1993-ban pedig a rendszer kiegészült a *gyermeknevelési támogatással* (GYET), ami a három és többgyerekes anyáknak legfiatalabb gyermekük 8 éves koráig jár.

A *családi pótlék* – nagyon korlátozott körben – először 1912-ben jelent meg a magyar jogrendszerben¹⁷ és azóta (sokszor módosított formában) folyamatosan létezik hazánkban. A rendszerváltás után a családi pótlék univerzális juttatássá vált (azaz nem volt feltétele a munkaviszony), az azóta eltelt időben szinte évente változtatták a hozzájárulás feltételeit és összegét. Ma még alanyi jogon mindenkinek jár családi pótlék, összegét (ahogyan a GYES összegét is) három éve nem emelik, így ezek vásárlóértéke a 2006. évinek 90%-a.

„A három gyerek után – mert egyedül nevelem őket – kapunk 51 ezer forintot. Ebből vásárolok meg a bérleteket az utazáshoz, ebből a mindennapi megélhetésünket, az ételmezésünket tudjuk fedezni, de valamennyit bele kell tegyek ebből a labrbe is.”
(Dél-Alföld)

Az elmúlt évben hozott rendelkezés szerint ha egy gyermek 50 óránál többet mulaszt igazolatlanul az iskolában, akkor ezt a juttatást a család csak természetben kaphatja meg.

„Ezt nem szeretném, mert esetleg olyan dolgokat vesznek meg, amire nincs szükségem, vagy meg tudnám magam is oldani. Viszont a pénzből én úgy gazdálkodok, hogy olcsóbb helyeken veszem meg a dolgokat.” (Közép-Dunántúl) *„Kizárt dolog, hogy el tudnám fogadni: nesze itt van öt kiló liszt, oszt éljél meg. Ez egy hülyeség, ezt nagyon rosszul találták ki. Fogalmam sincs, hogy akik ebbe a helyzetbe fognak kerülni, mit fognak csinálni.”* (Észak-Alföld)

¹⁶ Ezt megelőzően az 1884. XXIV. törvénycikk – az úgynevezett Ipartörvény – 4 hét szülési szabadságot engedélyezett a munkavállaló nőknek. 1953-tól a terhességi és gyermekágyi segélyt már 12 hétig kaphatta az anya, emellett a Munka Törvénykönyve munka közben szoptatási szünet tartását engedélyezte az anyák számára a gyermek 9 hónapos koráig.

¹⁷ 1912. évi XXXV. tc.

A pénzbeli ellátások közé tartozó **adókedvezmények** ma újra nagyobb hangsúlyt kapnak a családok támogatásában – az azonban könnyen belátható, hogy az adóköteles jövedelemmel nem rendelkező családok számára ez nem jelent semmilyen bevételi forrást.

A **SZOCIO**POLY-ban ezekhez a forrásokhoz a 2011-ben érvényes szabályok szerint jut hozzá minden játékos: a GYES a családi pótlék és a rendszeres gyermekvédelmi támogatás együttes havi összege egy gyerek esetén 41, két gyerekre 57, három gyerekkel pedig 79 ezer forint (ennél nagyobb család modellezése túl bonyolulttá tenné a játékot). A hosszú ideje munka nélkül lévő családokban sem a GYED sem az adókedvezmény nem vehető igénybe.

A családpolitikai intézkedések esetlegesen befolyásolhatják ösztönözhetik vagy gátolhatják a gyermekvállalást, így hatással lehetnek a népesség reprodukciójának mértékére is. Az ezzel kapcsolatos közgazdasági elméletek szerint a szülők a gyermek nevelésének költségei és a várható haszon egybevetésével döntenének a gyermekvállalásról. Bár a családtervezésben minden bizonnyal szerepet játszanak gazdasági megfontolások is, ez a kérdés sokkal összetettebb annál, hogy közvetlen kapcsolatot várjunk a társadalom termékenységi mutatói és a családtámogatásra fordított anyagi források között. A hazai kutatások eredményei arra utalnak, hogy „az anyagi támogatások növelésével nem lehet elérni, hogy egyébként nem tervezett gyermekek mégiscsak megszülessenek.” Az azonban valószínű, „hogy a gyermekes családok anyagi helyzetének rosszabbodása (...) előidézheti azt, hogy az egyébként tervezett gyermekek később vagy egyáltalán nem születnek meg.”¹⁸

A közgondolkodásban egyre jobban elterjedt az a nézet, amely szerint a szegények a gyerek után járó juttatások miatt vállalnak sok gyereket – őket „**stratégiai gyerekeknek**” nevezik. Ennek a nagyon érzékeny és igen bonyolult kérdéskörnek az egyik leggyengébb pontja, hogy az elmélet gazdaságilag ésszerűtlen: egy gyerek eltartása ugyanis jelentősen több kiadással jár, mint amennyi bevételre a család a „gyerek után” számíthat.

A társasjátékban a sok gyermeket vállaló játékosnak ugyan nagyobb bevétele lesz a hónap elején mint a gyerektelen vagy egy gyerekes társának, de jóval több pénzt kell költenie élelmiszerre, ruházkodásra, és nagyobb eséllyel lesznek extra kiadásai is a hónapban – orvosra, iskolára stb. is kell költenie.

¹⁸ Gábos A., Tóth I.Gy. (2000): A gyermekvállalás támogatásának gazdasági motívumai és hatásai. Századvég, 2000. 4.sz.p.77-114.

A LAKÁSFENNTARTÁS KÖLTSÉGEI

A családok lehetséges bevételeinek áttekintése után vizsgáljuk meg a legfontosabb kiadások alakulását is. 2010 januárjában egy háztartás átlagosan havi jövedelmének negyedét fordította lakásrezsire, a szegény családokban ez az arány meghaladja a 30 százalékot.

A játék kezdetén a játékosok kapnak egy csekket, amellyel a lakásrezsit kell majd befizetniük. A csekken szereplő 25 illetve 30 ezer forintos költséggel szemben 2010-ben egy átlagos család havi rezsije megközelítette az 50 ezer forintot. A **SZOCIOPOLY** a népesség legszegényebb csoportjainak alacsonyabb rezsijét modellezi.

„Az elmúlt négy évben 7-8 százalékkal nőtt a késve fizetők aránya, a hátralék összege pedig 2007 óta 22 százalékkal emelkedett. Akkor még 500 ezer volt azoknak a száma, akiknek 90 napon túli tartozása meghaladta a minimálbér összegét, idén szeptemberben pedig már 900 ezren voltak.”¹⁹

A gyermekes háztartások 21 százalékának van elmaradása a közüzemi számlák fizetésében. Az elmaradások esetenként a közüzemi szolgáltatások megszüntetésével esetleg a család lakásának elvesztésével fenyegetnek.

„Volt már olyan, hogy nem volt villanyom, (...) megijedtem, hogy most mi lesz, de olyan szépen átálltunk, végül is át lehet állni mindenre. Nekem nem hiányzott a villany a mosáson kívül, meg azért novemberben se centrifuga, semmi sem, azért az más világ.” (Közép-Dunántúl)

Az egyre emelkedő rezsiköltségek kifizetése megoldhatatlan nehézségbe ütközik a legtöbb szegény család életében. A lakással kapcsolatos tételek között a fűtés hiánya jelenti a legnagyobb problémát – legalább egy helységet (és ott legalább a tűzhelyet) be kell fűteni télen.

„Van egy sparhertünk, azon főzök, ha van fa vagy olyan szemét, amit el tudok benne égetni. Van egy régi mosógépem is, tárcsás, azon mosok, amíg van villanyunk.” (Dél-Dunántúl)

A média – főként télen – gyakran számol be falopásokról, erdőrészek kiirtásáról. Hogy ez mennyiben kapcsolódik a szegénységhez, arról pontos adatokkal nem rendelkezünk, de a helyi szakemberek beszámolóí alapján ez a kérdés is összetettebb, mint első látásra gondolnánk:

¹⁹ MTI, 2010. november 29.

„A fűtés az szerzett fa. (...) a családoknak kedvezményes területeket adnak ki az erdészek. Bárcafa adnak ki²⁰. Nem sokért. (...) Biztosan van lopás, de nem ettől rossz valami. Attól rosszabb, hogy ha értékesebb fákat, diót, öles tölgyfákat kimentenek mások, akik esetleg eladják. Azok már nagyvállalkozók. Az nagyobb kárt okoz.” (családgondozó)²¹

A leghatékonyabb segítséget kínáló adósságkezelési szolgáltatás gyakorlatilag nem létezik Magyarországon: csak a 40 ezer főnél nagyobb településeken kötelező a szolgáltatást működtetni, a szakemberek alacsony száma és az erőforrások szűkössége miatt a legrászorultabb családoknak is kevesebb mint 5 százaléka részesül benne.

²⁰ A bárca egy bizonyos mennyiségű fa kivágására, vagy hulladék fa (gally) gyűjtésére szóló engedély, amelyet pénzért lehet megvenni.

²¹ Messing V., Molnár E. (2011): Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái. Esély 2011. 1. sz.

A TÁPLÁLKOZÁS KÖLTSÉGEI – EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT

A korábbiakban láttuk, hogy a háztartások kiadásai 25-30 százalékát a lakás fenntartására fordítják, a háztartási költségvetés másik jelentős tétele az élelmiszerre fordított pénz. A KSH 2008-as adatai szerint egy átlagos háztartás az összes kiadásainak negyedét (23,7 százalékát) fordítja élelmiszerre – 2008-as árakon kb. havi 40 ezer forintot (ez 2011-es áron kb. 45 ezer forintnak felel meg). A szegény családok élelmiszer kiadásai azonban jelentősen alacsonyabbak a jómódban élőkénél: a háztartások legszegényebb 20%-ában 36 ezer forintot, a leggazdagabb ötödben 54 ezer forintot költöttek átlagosan élelmiszerre 2009-ben – de ez a visszafogott fogyasztás is a szegény családok kiadásainak 40 százalékát emésztette fel²².

VÁSÁRLÁSI

A játékban kalkulált összegek a családok tényleges kiadásainak és a létminimum számításnál alkalmazott normáknak a figyelembevételével készültek. A költségek számításában figyelembe kell venni a lakóhely kínálta lehetőségek eltérését is: egy kis településen mintegy másfélszer drágábban lehet vásárolni, mint egy városi nagyáruházban.

„Nem mindegy hogy falun élek vagy a városban. Itt nálunk 1 kg kenyér 250 forint de a városban meg lehet venni 170-180 Ft-ért is. (Dél-Dunántúl) Hogyha van pénz, akkor bemegyünk a (supermarket)ba és ott nagyobb bevásárlást csinálunk, ami két hétig kitart.” (Dél-Alföld)

Ha spórolni kell az enniával, az elsősorban a kevésbé egészséges élelmiszerek vásárlásával oldható meg. Egy korábbi kutatásunk adatai szerint a szegényebb családok nagyobb arányban vásárolnak krumplit, tésztaféléket, zsiradékot és cukros üdítőitalokat mint a jobb módúak, de kevésbé jut pénzüik tejre és tejtermékekre vagy gyümölcsre.

„Volt, hogy csak pár száz forint jutott egy napra – abból akkor csak kenyeret és vaját, vagy zsírt tudtam venni. (Dél-Alföld) „Tejet egy héten csak egyszer veszünk, a hús nálunk azt jelenti, hogy farhát, igazi húst mi nem eszünk.” (Észak-Alföld) „Kenyerre, tejure mindig van, ez a két legfontosabb élelmiszer, meg a liszt, mert azért abból is sok mindent tudunk... a krumplit azt ugye megtermeljük itthon, ezt nem kell venni.” (Észak-Magyarország)

Az egészségtelen táplálkozás következtében a szegény családokban jóval gyakoribb számos betegség előfordulása, és alacsonyabb a születéskor várható átlagos élettartam is. A különbségeket már csecsemőkorban is érzékelhetjük. Az anyatejes táplálás jótékony hatása a gyermek későbbi testi és lelki egészségére közismertnek tekinthető. Magyarországon a 60-as évek mélypontja után az anyák egyre szélesebb körben és egyre hosszabb ideig szoptatják csecsemőiket, amiben nem kis része van a védőnői hálózat munkájának. 1997-ben a 3 hónapos korig kizárólag anyatejjel táplált csecsemők aránya már 50

²² Forrás: TÁRKI Monitor

százalék volt, s ez az arány 2003-ra 65 százalékra emelkedett. Kutatási adataink azonban azt igazolják, hogy az egészségtelen életmód, a rossz táplálkozás és az ismerethiány következtében a szegény családokban az anyák átlagosan rövidebb ideig szoptatják csecsemőiket, mint a jobb körülmények között élő nők.

A gyermekekre jellemző kórfelmák vizsgálata azt mutatja, hogy a gyermekeknél elsősorban a környezet egészségkárosító hatásával szembeni gyenge ellenálló képesség okozza a fő gondot. Az orvosi, gyermekorvosi ellátás éppen azokban a megyékben a legalacsonyabb színvonalú, ahol a legtöbb szegény él: az észak-magyarországi régióban minden megyében meghaladja a 40 százalékot azoknak a gyerekeknek az aránya, akik felnőtt praxist ellátó háziiorvoshoz járnak.

A gyermekek orvosi ellátása anyagi szempontból is problémát okoz a szegény családokban. „Jóllehet a gyermekek teljes körűen biztosítottak és gyógyszereik jó része a támogatotti körbe esik (illetve ilyenell helyettesíthető), a gyermeket nevelő háztartások 5 százaléka arról számolt be, hogy az elmúlt évben előfordult, hogy a gyermek gyógyszerét anyagi okból nem tudták kiváltani.”²³ A népesség legalacsonyabb jövedelmű ötödében ez az arány csaknem háromszor ekkora (14,7%).

²³ Lakatos J., Tokaji K-né (2011): Gyermekek, gyermekes családok egészsége. (megjelenés alatt)

AZ ISKOLÁZTATÁS KÖLTSÉGEI

Ha kevesebb jövedelemből kell megélnie egy családnak, akkor a fogyasztás csökkentése nem arányos a különböző szükségletek esetében. Bár – mint láttuk - élelemre kevesebbet költenek a szegények, a lakásrezszi költségeit is igyekeznek minimalizálni, de ezekre az alapszükségletekre kell jutnia pénznek.

	gyereket nevelő családok havi kiadásai	
	nem szegények	szegények
élelmiszer	100	81
áram, víz, szemétszállítás	100	79
mosópor, tisztítószer	100	79
ruházkodás	100	57
TV	100	57
telefon internet	100	53
közlekedés	100	45
oktatás, művelődés	100	26
szórakozás	100	25
sport	100	17
üdülés	100	13

Spórolni igazán azokon a kiadásokon lehet, amelyek nélkül még életben lehet maradni: ruházkodásra, kommunikációra és közlekedésre – ezek a területek a társadalmi integráció szempontjából lennének fontosak – már csak fele annyi pénz jut az alacsony jövedelmű családokban, de az igazi szakadék az oktatás, és a rekreáció területén jelenik meg: oktatásra, sportra szórakozásra és üdülésre már kevesebb, mint negyedannyi pénzt tud fordítani

Az alacsony jövedelmű szülőknek nem jut pénze az óvoda, iskola által szervezett tanórán kívüli programokra, különórákra, a sportra stb. Magyarországon 2009-ben a gyerekek tizedének nem tudják biztosítani szülei az iskola által elvárt felszereléseket, egyharmaduk – anyagi okok miatt – nem vesz részt programokon, kirándulásokon, kétharmaduk pedig nem járhat fizetett különórára.

A szegény családokban a nélkülöző gyerekek aránya természetesen jóval magasabb.

„A gyerekeknek sem tudok mindig pénzt adni, hiába hónap elején vagyunk, de a pénz nekiünk három napig tart. Víz, villany, gáz, hitel, bolti hitel, tartozás – soha nem voltunk így leszegényedve, mint most. A gyermekeknek az osztálypénzt sem tudom befizetni, mert az 500 forint – az egy napi kenyér.” (Dél-Alföld) „Nem tudok annyit megvenni, ami egész évre elég lenne, például rajzlapból, füzetből. Most is hoztak egy nagy listát, de csak a legfontosabbakat vettem meg. Egyszerűen nem te-

lik.” (Észak-Alföld) „Az iskolában van egy osztálytitkár, az szedi a pénzt. Úgyhogy lassan azt is törlesztenem kell, mert, szeptemberben kirándulni úgy ment el a lányom, hogy megelőlegezte neki az osztály, amúgy el sem bírt volna menni.” (Dél-Alföld) „Füzetek, színesek, ceruzák, tolltartó – mindenre, ami kell egy iskolás gyerekeknek nekem kell előteremteni rá a pénzt. Vigyáznak is a lányok a felszerelésükre, mert tudják, hogy ha hanyagok, nem tudjuk még egyszer előteremteni a rá valót.” (Dél-Dunántúl)

Az iskoláztatáshoz kapcsolódó költségeket nem lehet „büntetlenül” megspórolni – az iskolából megfelelő tudás és végzettség nélkül kikerülő gyerekek törvényszerűen maguk is munka és jövedelem nélkül maradnak. „A munkaerő-piaci feszültségeket tovább növelheti a tankötelezettség leszállítása 15 évre. A teljesen szakképzetlen, munkatapasztalattal nem rendelkezőkre eddig sem tartott igényt a piac, az ő körükben rendkívül alacsony a foglalkoztatási ráta. Ez az intézkedés inkább rontja, mint javítja a foglalkoztatási színvonalat. További rossz üzenete az elgondolásnak, hogy az állam nem tartja feladatának a 15 éven felüliek közoktatásban részesítését, ami hosszú távon sok probléma okozója lehet.”²⁴

²⁴ Adler J. (2011): Hol téved a kormány? fn.hu 2011. március 4.
http://www.fn.hu/allas/20110303/hol_teved_kormany/

KÉSZPÉNZT AZONNAL – UZSORA ÉS BOLTI HITELEZÉS

Ha valaki anyagi krízishelyzetbe kerül, ha sürgősen szüksége van készpénzre, akkor – ha ez más forrásból nem biztosítható – a legrosszabb feltételekkel is kénytelen kölcsönt felvenni. A szegény családokban ez a krízis mindennapos – az alacsony és kiszámíthatatlan időpontban érkező bevételek miatt a család folyamatos pénzzavarban van, mindig a mai napot kell túlélnie valahogy.

A szegény családok számára a hivatalos hitelformák általában elérhetetlenek, a bankok számára nem tudnak elfogadható fedezetet felmutatni. Családi segítségre szintén nem, vagy csak nagyon korlátozott mértékben számíthatnak, ezért egyre többen fordulnak uzsorásokhoz (vagy ahogyan ezt vidéken nevezik „kamatos pénzt” vesznek fel).

„Nincsen nekünk semmi, nem adnak nekünk kölcsönt. Hát miből? Bár azt azért elmondom ám, hogy az a Providenciás volt nálunk is. Végigjárta a falut, oszt mondta, ad százezret, és hetente jön a törlesztőért. A főnök úr magyarázta el, hogy ebbe nem szabad belemenni, mert ebbe bele lehet dögölni. Hát nem is mentünk bele, de azért jó lett volna az a pénz. Gyorsan elfogyott volna, lett volna sok helye.” (Nyugat-Dunántúl)

Arra vonatkozóan, hogy a „kamatos-pénz” hány embert, hány családot érinthet nehéz pontos választ adni. Egy 2007-ben készült kutatásunk adatai szerint mintegy 200 ezer ember lehet érintett uzsorakölcsön felvételében - ez a becslés a valóságos érintettség alsó határa lehet, hiszen a félelem vagy a szégyen miatt sokan nem vallották be, hogy uzsorásnak tartoznak.

Az uzsora természetrajzát egy 2008-ban megjelent írás alapján mutatjuk be²⁵. „A (...) rászorult család kölcsönt kér, melynek összegét nagyon rövid határidőre kell megadnia. Jellemzően 1-2 hónapos futamidejű kölcsönökről van szó. Az ügylet írásban nem rögzítik, nincs szerződés, hiszen a résztvevők pontosan tudják a részleteket. A visszafizetéskor 50-100% kamatot kell fizetni a kölcsön után. Sem az uzsorások, sem a hitelezettek nem számolnak éves kamatot, egyszerűen a felvett hitel és a visszafizetendő összegek kerülnek szóba. A visszafizetés nem önkéntes: minden hónapban, segélyosztáskor megjelennek az uzsorások (leginkább a postánál), s a kamatos pénzesek havi első részletét az uzsorásoknak fizetik ki az adósok. A tartozást minden esetben vissza kell fizetni, s ha az előre megbeszélt időpontra ez nem sikerül, akkor a hitelező a további hónapokra újabb kamatokat

²⁵ Béres T., Lukács Gy. (2008): Kamatos pénz a Csereháton. Esély 2008. 5. sz. p. 71-97

számolnak fel. Az uszorások tekintélye szinte minden esetben az agresszivitáson, fenyegetésen alapul. Az áldozatok minden esetben fizetnek. Ha ezt nem tudják megtenni, akkor a házukat veszik el az uszorások. Az uszorások a pénz visszafizetésekor arra törekszenek, hogy ne fizessék vissza nekik az egész tartozást, hanem annak egy része (pár tízezer forint) maradjon a kölcsönfelvevőnél. „Felvettem tízezret, azt fizetem már három éve.”

Mivel a pénziány mindennapos, a pénzre legtöbbször az alapvető szükségletek kielégítéséhez – a napi bevásárláshoz – is szükség van. Ilyenkor nem feltétlenül szükséges uszoráshoz fordulni, a hely kisboltokban szinte mindenhol lehet hitelre vásárolni. A boltos általában nem számít fel kamatot, az adós nem fenyegetés hatására fizet, hanem azért, mert holnap is ebbe a boltba kell majd bevásárolnia. A szegény családok 15 százalékának van bolti tartozása.

„Kiadásokat kalkulálni, azokat tervezni csak akkor racionális, ha van annyi jövedelem, ami beosztással elegendő a megélhetéshez. Ráadásul a legkisebb boltban ugyan tényleg drágább minden, de ott legalább lehet hitelbe vásárolni. És ha a boltos „olyan rendes”, hogy felárat a hitelben történő vásárlásért már külön nem számít (mert persze az már benne van a magasabb árban), akkor a hitelbe vásárlás jó megoldás, legalább is olcsóbb, mintha kamatos pénzt kellene felvenni.”²⁶

„A pékségben szoktam hitelbe vásárolni kenyeret, tejet, kávé, cukrot lehet ott kapni, konzerveket. Kifizeti az ember hónap elején és már az aznapit hál’ Istennek fel is írják hitelre. Úgyhogy nagyon rendes a pék, őt csak dicsérni tudom. És Isten áldja meg azért, hogy ilyen. (Észak-Magyarország)

²⁶ Messing V., Molnár E. (2011): Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái. Esély 2011. 1. sz.

ELISSZÁK, ELGÉPEZIK?

A szegényekkel és a segélyezéssel szemben megfogalmazott érvrendszer egyik leggyakrabban előforduló tézise, hogy a támogatásokat a rászorulóknak nem arra fordítják, amire azok szolgálnak (a gyerekek ellátására, a család élelmezésére, a lakásrezszi kifizetésére), hanem saját szórakozásukra költik, elisszák vagy játékgépbe szórják.

Azt senki sem vitathatja, hogy a család pénzét eldorbézoló – szegény és nem szegény – szülővel szemben minden lehetséges eszközzel fel kell lépni. Egy alkoholista vagy szerencsejáték függő apa nemcsak a társadalom, hanem saját családjára szemében is átok, akár a családi pótlékot akár saját munkájával megkeresett pénzét vonja meg a gyerekeitől.

„A párom szenvedélybeteg és alkoholista is. A játékgépbe egyfolytában beszórta a havi keresetét, ehhez jött hozzá az én GYES-em, családi pótlékom. Nem tudtunk megélni, az utolsó hónapban kemény 220 forintot adott haza. Akkor azt mondtam, hogy apukám, akkor, szia! Nagy ribillió lett belőle és hát elszőktem a kislíval.” (Közép-Dunántúl) „(A férjem) italozott, kocsmázott, gépezett. Sűrűn kijártak a rendőrök, mindennaposak voltak. És így, június negyedikén megfogta a cuccunkat, és kidobálta a házból. Az se volt, hogy hova menjünk!” (Dél-Alföld)

De vajon kik szegények, kik segélyből élnek, azoknak a többsége szenvedélybeteg lenne? Vizsgáljuk meg először a pénznyerő automaták kérdéskörét. Arra vonatkozó kutatási adatokról nincs tudomásom, amelyek alapján megbecsülhetnénk, hogy a családi kasszák mekkora részét nyelik el a félkarú rablók. Azt azonban tudjuk, hogy 2009-ben a „pénznyerő ágazatban” a tiszta játékbérvétel (azaz a játékosok összes vesztesége) évi 81 milliárd forint volt, ugyanebben az évben családi támogatásokra és szociális juttatásokra a költségvetés 641 milliárd forintot fordított. Ha minden szerencsejátékos csak segélyekből játszana – ami messzemenően nem igaz – akkor a segélyek 12 százalékát költenék erre a célra az emberek. Ez lenne a becslés abszurditásig emelt felső határa, a valóság ennél csak jelentősen alacsonyabb arányú költést jelenthet.

Ezekből a sárokszámokból, és a korábban már használt háztartási kiadások adataiból 2-3 ezer forintra becsülhetjük a havonta átlagosan szerencsejátékokra költött összeget. Az átlag azonban itt félrevezető, aki játszik, az nem áll meg havi kétezer forintnál, aki viszont nem játszik, az egy fillért sem költ erre a családi kasszából. És – a rendelkezésre álló adatok alapján – ők vannak túlnyomó többségben.

Igazságos-e a szegény családok tisztességes többségét büntetni a legfeljebb 5-10 százaléknyi felelőtlen ember miatt?

A magyar háztartások kiadásainak 9 százaléka az élvezeti cikkekre fordított összeg, ami jóval magasabb az Európai Unió országainak 3,5 százalékos átlagánál²⁷. Ha a jelenség magyarázatát keressük, akkor az eltérő kulturális hagyományokra, az egészséggel kapcsolatos tudatosság különbségeire, az esetlegesen magasabb stresszre, vagy a hazai árviszonyok jellegzetességeire gondolhatunk. A szegény családok nagyjából ugyanannyit költenek erre a célra, mint a nem szegények, ezen belül dohányárúkra a szegények több, szeszesitalokra kevesebb pénzt fordítanak, a jobb módú családoknál.

„Töltjük a cigit. Apukának az a fő foglalkozása. Neki az a napi munkája, mert ha 540 Ft-ért kellene venni, ha ezt valaki nem találta volna, akkor biztos nem szívnám, mert nem jutna rá.” (Dél-Alföld) „Meg próbálunk a kávéról lemondani, ugye a cigaretta az sajnós, amivel nagyon nehezen boldogulunk. Luxus, nem véletlenül emelik ennyire az árát, mert ez ugye nem kötelező.” (Közép-Magyarország)

Valóban nem kötelező. A testi és lelki egészség megőrzése és a család anyagi helyzete szempontjából egyaránt üdvözlendő volna, ha ezeket a költségeket a minimálisra lehetne visszaszorítani – szegényeknél és gazdagoknál egyaránt.

Az alkoholizmus jelentős és országos probléma Magyarországon, és messzemenően nem korlátozódik a szegénységben élőkre. Évtizedek óta a világ „élmezőnyében” vagyunk az egy főre jutó alkoholfogyasztás mértékében (2004-ben – a csecsemőket is beleszámítva – fejenként 11 liternyi tiszta szeszre átszámított alkoholt fogyasztottunk el, és ebben a számban nincs benne a hazánkban különösen nagy mértékű illegális előállítás). Az alkoholbetegek számát hazánkban 2004-ben 700 ezer főre becsülték (ami a felnőtt – 15 év fölötti – népességnek kb. 8 százaléka), a nagyivók, vagy problémás alkoholfogyasztók ennél jóval többen, 2-2,5 millióan lehetnek.

* * *

Az alkoholtermékek fogyasztásából 2007-ben 88 milliárd forint, a dohánytermékekből 254 milliárd forint jövedéki adóbevétele (együtt: 342 milliárd forint) származott a központi költségvetésnek.

A tartósan munkanélküliek segélyezésére ugyanebben az évben 32 milliárd, gyermekgondozási segélyre 57 milliárd forintot fordítottak .

²⁷ A háztartások fogyasztása, 2008 internetes kiadvány KSH, Budapest 2010. február

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Adler J. (2011): Hol téved a kormány? *fn.hu* 2011. március 4.
http://www.fn.hu/allas/20110303/hol_teved_kormany/
- Bass L. (2010): Az „Út a munkához program” hatása – egy kérdőíves felmérés tapasztalatai. *Esély* 2010. 1. sz. p.48-67.
- Bass L., Farkas Zs., Márton I. (2010): *Vágóképek – rögzítve 2010. „...ebbe bele lehet dögölni...”*. Magyar Szegénységellenes Hálózat, Budapest, 2010.
- Béres T., Lukács Gy. (2008): Kamatos pénz a Csereháton. *Esély* 2008. 5. sz. p. 71-97.
- Braudel, F. (1985): *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV-XVII. század. A mindennapi élet struktúrái*. Gondolat, Budapest, 1985.
- Csoba J. (2010): A közfoglalkoztatás régi-új rendszere. Útközben az „Út a munkához” programban. *Esély* 2010. 1. sz. p. 4-24.
- Darvas Á., Mózer P. (2004): Kit támogassunk? *Esély*, 2004. 6. sz. p.64-100.
- Ferge Zs. (2006): A családtámogatási rendszerrel. *Új Ifjúsági Szemle*, 2006. nyár p. 17-23.
- Gábos A., Tóth I.Gy. (2000): A gyermekvállalás támogatásának gazdasági motívumai és hatásai. *Századvég*, 2000. 4.sz p.77-114.
- Létfelhaladás 2009*. KSH, Budapest 2010.
- A háztartások fogyasztása, 2008* KSH, Budapest 2010.
- Lakatos J., Tokaji K-né (2011): *Gyermekek, gyermekes családok egészsége*. (megjelenés alatt)
- Messing V., Molnár E. (2011): Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái. *Esély* 2011. 1. sz.
- Pallas Nagylexikona
- Rowntree, B. S. (1901): *Poverty: A Study in Town Life*. London 1901
- Semjén A., Tóth I.J. (2010): *A válság lehetséges hatásai a be nem jelentett foglalkoztatásra*. In.: Fazekas K., Molnár Gy. (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök 2010. Közelkép: a válság munkapiaci hatásai*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest 2010. p. 149-168

